

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XIX. KÖTET.

1908. November 15.

11. FÜZET

Menander redivivus.

(Kivonat *Hegedűs István* l. t. 1908 október 5-iki előadásából).

Ez értekezés bevezető tanulmányul szolgál Menander újonnan fölfedezett jeleneteinek fordításához. A Kôm Ishkaou-ban éppen két évvel ezelőtt (1906 október 5.) fedezte föl Lefebvre Menander négy vígjátékának számos összefüggő jelenetét, melyek oly állapotban kerültek napfényre, hogy most már az újjászületett Menander-ről szólhatunk, kivel szemben az idő oly mostoha volt, hogy az eddig ismert 1130 töredék, melyeket Th. Kock a *Comicorum Atticarum fragmenta* harmadik kötetében tett közzé, kiegészítve Meineke régebbi gyűjteményét, Menandert, mint az életbölcseiség képviselőjét, az epikureus világnézet kedves tolmácsát, a mély gondolatok, velős mondások világga bocsátóját mutatták be, Menander egyéniségéről nem adhattak kellő képet. Most már Menander mint az új görög vígjáték elsőrangú mestere, a meseszövés, a finom lelki rajz művésze lép elénkbe. A vígjáték szerkezetébe, a műalkotás műhelyébe tekinthetünk bele. Menander mint a modern vígjáték, vagy jobban mondva az érzelmes darabok szerzője tűnik élénk. Ezért vált fontossá az egyiptomi Menander-kötet, mely egy aphroditopolisi jegyző II. Justinian idejéből való okiratgyűjteményét tartalmazó agyagedény fedőjéül szolgált a maga második századbéli unciális betűs kéziratával. Az áldott véletlen egy menanderi vígjáték meséje végén beálló leleményes sorsfordulattal hozta világra az eltemetett költőt. Ugyanis épp az a föld adta vissza magának a menanderi vígjátéknak életét, hová egykor annak fejedelme hívta, hogy egy világköltőnek hirnevét élvezze egy világvárosban, ha már kivívta magának e hirnevet.

Az értekezés Alkiphron költött leveleiből állítá egybe azt a viszonyt, melyben Menander az ő kedvesével, Glykerával élt, kivel közlé a Ptolemaios Soter meghívását. Glykera nem merte lebeszélni Menandert arról, hogy a meghívást el ne fogadja, mert, mint szellemesen írja az ő költőjének, félt az attikai Darazsaktól (czélzás Aristophanes ismert vígjátékára), de azért

Még egy érdekes kérdést vetett föl az új lelet. Előfordul két helyen is a kar jelzése ily formában:

XO P OY . . .

A kar nem szűnt meg egészen. A felvonásközöket betölté. Az értekezés e kérdés mai tudományos állásának ismertetését is adja.

A kar átalakul. Átalakulása hasonlít a mi népszínműveink szerkezetében ismert karrészletek jelleméhez. Ez is bizonyítja, hogy a modern drámai költészethez mennyire közeledett az új görög vigjáték. Végre felolvasó Maspero-nak a *Journal des Débats*-ban az új lelet értékéről írt cikkének azon állításával szemben, hogy a szakembereken kívül a nagy közönségre nézve Menander az új fölfedezés után is az marad ki volt: „a mások tanuskodása után elismert nagyság“, kijelenti, hogy Menander más ma, mint tegnap volt. Tegnap még egy szellemes fő, egy nagy gondolkodó, egy életbölcsetségben tapasztalt író: ma már a lelki rajz mestere, önálló jellemek teremője, ma a drámaíró képességeit is bámulhatjuk.

„Menander egy fényes lappal gazdagítja — mondja a fordító — a vigjáték történetét és a modern vigjáték mesterének bizonyult, mint a hogy Euripides az új vigjátékirók mestere“.

A fordítás bemutatása egy későbbi alkalomra maradt.

Jelentés az orientalisták XV. nemzetközi congressusáról.

Goldziher Ignác r. t. jelentése 1908 október 26.

I.

Tisztelt Akadémia! A nemzetközi tudományos congressusok közt, melyek időről-időre — az utolsó évben rendkívüli szaporsággal — egy-egy tudománycsoport képviselőit és kedvelőit közös munkára egyesítik, kezdeményezésük korát tekintve, egyike a legrégebbeknek az orientalistáké.

Harminczöt évvel ezelőtt tartották az első gyülekezést Párisban; azóta 2—2, majd később 3—3 évenként ismétlődött az orientalisták internationalis gyülekezése. Legutóbb augusztus hó 13-tól 20-ig tizenötödszörre Kopenhágában találkoztunk. Mint már előző congressusok alkalmával több ízben, a Magyar Tudományos Akadémia a kopenhágai gyülekezés alkalmával is Vámbéry Ármin t. t.-gal együtt e jelentés szerzőjét bízta meg, hogy tudós testületünket képviseljük. Vámbéry a személyes megjele-

nésben akadályozva lévén, egymagamra hárult az Akadémia képviselésének megtisztelő feladata.

Magyar intézetek képviselőiként kivülem még jelen voltak Kúnos Ignác tagtársunk a budapesti Keleti Kereskedelmi Akadémia, és Mahler Ede a Nemzeti Múzeum nevében. Rajtunk kívül hazánkból még dr. Venetianer Lajos, újpesti rabbi volt a tagok sorában.

Összesen 18 kormány és 98 tudományos intézet küldött ki képviselőket a congressusra; a kormányok közül a német egymaga 19-et, a belga 8-at, a francia különféle ministeriumok 9-et, a görög kormány 4-et, az amerikai Department of State 4-et, az osztrák kormány 2-öt stb. Mindössze vagy 450-en voltak jelen, kisebb számmal, mint számos előző congressusokon.

Nagyon feltűnő volt Kopenhágában maguknak a Kelet tudósainak távolmaradása. Míg máskor társas összejöveteleinket nagy számmal tarkították a vörös sapkák és turbánok viselői, ez alkalommal csak gyér számban volt szerencsénk a Napkelet bölcseivel. E jelenség mindenesetre a Kelet országainak politikai viszonyaival van megokolva, melyek közt ez idő szerint alkalmasint háttérbe szorult az európai tudományos gyülekezésen való hivatalos képviseltetés. Mindössze két tuniszi tudóst láttunk mohammedán részről, kiket az ottani francia residens küldött ki, és egy buddhista tudóst Ceylonból, ki a Royal Asiatic Society ceyloni szakaszát képviselte.

II.

Az orientalista-congressusok, kezdettől fogva követett elvük szerint, mindig oly országok és városok meghívását fogadták el, melyeknek tudományos történetében az orientális tanulmányok számot tesznek, vagy melyeknek főiskoláiban és tudományos intézeteiben e tudományok előkelő művelésben részesülnek. A meghívások elfogadása eddig minden esetben elismerésével ért fel a congressus szervezésére ajánlkozó főiskola vagy tudományos intézet előkelő helyének az orientális tudományok művelésében. A székhelyek választása e tekintetből mindig szerencsésnek volt nevezhető.

A városokból, melyekbe eddigelé, a legutóbbi alkalommal tizenötödszörre gyülekeztünk, a keleti világ műveltségének tudományos megvilágítására, a múltban és jelenben ragyogó fény sugarak özönlöttek. Mindegyikének megvolt a helye a keleti tudományok történetében. S ezt némelyikük e célra szerkesztett monographiákban törekedett is kimutatni. A *genfi*ek, midőn 1894-ben városukban tartottuk a congressust, *Edouard Fauré* tollával „Les Études orientales à la Société d'Histoire et d'Archéologie de Genève“ czimű munkában mutatták ki Genfnek érdemeit e tudományok terén. Még az egyetem nélkül szűkölködő Hamburg

is, hová a 13. congressusra (1902) gyűltünk, ez alkalommal a congressus elnökétől (*Behrmann*) írt külön monographiában: *Hamburgs Orientalisten* felsoroltatta a világkereskedelem e nagy központjának részvételét a keleti tudományok művelésében és alighanem e congressus hatása alatt határozta el magát a gazdag respublica egy most október elején megnyílt keleti főiskola alapítására, mely arra van hivatva, hogy a német birodalom keleti gyarmatügyének tudományos eszközökkel szolgáljon.

E szempontból Dánia és fővárosa Kopenhága dicső módon rátermettek arra, hogy a nemzetközi orientalista-congressus székhelyül szolgáljanak. A hivatalos megnyitó- és üdvözlőbeszédekben a dán tudomány e czimeire reá is mutattak. A dán királyi ház és a dán kormányok a keleti kutatások iránt kimutatott érdeklődésének és áldozatkészségének jelei közt a multból elég reámutatni a XVIII. század tudományos vállalkozásai legnevezetesebbjeinek egyikére, a dán Karsten Niebuhr arabiai kutató utazására, melynek eredményei a keleti tudományok terén korszakot alkotóknak mondhatók. Ez expeditio, melyben a tudományok különféle ágainak képviselői vettek részt, teljesen V. Frigyes dán király költségén lépett életbe; a király azonfelül a résztvevők jövőjéről is gondoskodott. A göttingeni egyetem akkori bíres orientalista tanára, Michaelis Joh. Dávid volt a dán kormány tudományos tanácsadója e vállalat ügyében és érdekes annak alapos tudományos előkészítésére nézve Børnstorff dán minister levelezését olvasni Michaelissel, mely *Johann David Michaelis' „Literarischer Briefwechsel“* című munka (3 kötet, Lipcse, 1794—1496) első kötetének majd csaknem felét foglalja el. „Les gens de bien — így ír az előkészületekről Navarre hollandi tudós 1760 május 20-án — doivent voir avec un vrai plaisir, qu'un Monarque aussi respectable que le Roi de Danemark ne dédaigne pas de travailler à rendre la connoissance de toutes les parties de la terre aux Européens, surtout de renouveler celle de l'Arabie heureuse, tant renommée parmi les Anciens et si peu connue aujourd'hui aux Européens“.¹

Tényleg e három évre terjedő tudományos kutatóutazás gazdag eredményeivel nevezetes fordulópont volt ázsiai ismereteink haladásában. Közvetlen czéján túl még gazdasági téren is eredményes volt. A Vörös tenger északi részén végzett kutatások a Suez-India közti hajóút biztos szervezését segítették elő. S arab kutatásain túl nem legcsekélyebb érdeme Niebuhr utazásának, hogy ő hozta Európába legelőször a persepólisi ékiratok másolatait, melyek alapján *Grotefend* 1802-ben kieszelhette az ékiratok biztos olvasásának kulcsát.

¹ *Literarischer Briefwechsel* c. h. I, 427.).

S azóta is mennyi buzditásban részesültek a keleti tudomány különböző ágai a kopenhágai egyetemen! Pedig hát Dánországnak bizony vajmi csekély történelmi vagy gyakorlati kapcsolata van a Kelettel. Mégis egyetemén és tudományos akadémiáján mindenkor virágoztak és a nagy európai tudományos életre hatást tettek az azokban művelt keleti tanulmányok. Elég a legközelebbi multból csak egy pár névre hivatkoznunk. Ott van Rasmus Kristian Rask (meghalt 1832), ki nem csak a germán nyelvészetre és régiségekre vonatkozó műveivel hirt, hanem a keleti tudományokba is mélyen belenyúlt a *Zendavestá*-ról írt alapvető tanulmányával. Hátrahagyott gyűjtéseit és keleti utazásáról hazahozott kéziratait mély kegyelettel szemléltük a kopenhágai egyetem könyvtárában. S mily nagy neve a keleti tudományos irodalomnak Niels Ludvig Westergaard (meghalt 1878), a kopenhágai egyetem tanára! Egyenlően mély nyomot hagyott a szanszkrit és a zend philologia történetében. Szanszkrit tankönyvei és a Buddha-kérdésekről szóló munkáján kívül hírét leginkább a *Zendavesta* első teljes kiadása, fordítása és philologiai feldolgozása alapította meg. A *Bundahish*-nak is ő adta legelső kiadását a kopenhágai kézirat alapján. S ő volt az, ki a persepolisi ékiratok magyarázásának revisiójával e téren is öregbítette Dánia tudományos dicsőségét.

És ott van a nagy dán páli-kutató Viggo Fausböll, az indologia legkiválóbb úttörőinek egyike a mult század második felében. A *Dhammapadam*, a buddhista erkölcsan e kincsházának legelső kiadása mellett neki köszöni a tudományos világ a *Dsátaakák* első kiadását és feldolgozását. E nagyszabású és nem csak az ind philologia, hanem a világirodalom szempontjából is fontos munkát, melynek előkészítése óriási kézirati apparátus összeszerzését tételizte fel, 1877—1897-ig a dán kormány segítségével a kopenhágai tudományos akadémia tehette közzé.

Azt mondtam, hogy e munkának világirodalmi szempontból is nagy fontossága van. Páli nyelven Buddhának élményeiről szól az utolsó megnyilvánulását évezredekkel megelőző existenciák alatt, midőn szabad elhatározással a három világ megváltásának javára a legváltozatosabb formákban folytonos újja-zületeseknek vetette magát alá. Földi megjelenésének változatos élményeiről oktató mesék alakjában szólnak a dsátaakák elbeszélései és e mesékben van ősforrása a Kelet és Nyugat mesekincseinek, melyek Indiából vándoroltak világgá.

Nem tekintve tehát azon fontosságot, melylyel a több mint kétezer éves gyűjtemény az ind élet és gondolkodás ismeretére nézve bír, benne ismertette meg Fausböll a világirodalom legrégibb *népies* könyvét, melynek közvetett hatásai Shakespeareban, Chaucerben, Lafontaineban voltak kimutathatók és melynek haj-

ításai egészen az európai gyermekszobáig érvényesülnek. E világirodalmi kincesházát nagy fáradságos munka árán a dán Fausbøll és a dán akadémia ajándékozták a világirodalomnak.

S hogy a tudomány történetét ékesítő e nevekről a közvetetlen jelenre térjek át, csak a kopenhágai congressus két vezetőfőfőjét kell említenem, a congressus elnökét, Thomsen Vilmost, akadémiánknak is nagynevű külső tagját, a nagy nyelvtudóst, ki legutóbb az orkhoni feliratos emlékek megfejtésével mély barázdát szántott a turcologia legrégibb rétegének tudományos tanulmányába; és a congressusnak egyik másodelnökét Buhl Frants-t, kit a jelenben a sémi nyelvészet legjelesebb képviselői és előmozdítói közt nevezünk.

Látnivaló, hogy egy komoly orientalista-congressus megtartására Dániában és itt a kopenhágai egyetem és tudományos akadémia árnyékában nem voltunk hiányában a *genius loci*-nak. És ehez hozzájárult Dánia királya és a királyi udvar érdeklődése congressusunk irányában, melyben mintegy visszhangját hallottuk ama buzditásnak és elismerésnek, melyben a keleti tanulmányok Dánia uralkodói részéről már a XVIII. században örvendhettek.

A kopenhágai congressus VIII. Frederik király védősége mellett alakult; első ülését a trónörökös, Keresztély herceg nyitotta meg; maga a király és a hercegek az egyik közülésen személyesen megjelentek és nagy érdeklődéssel hallgatták végig az előadásokat. Augusztus 18-án este ő Felsége a congressus tagjai közül többet vendégül hívott meg asztalához, mely alkalommal egy üdvözlő felkészöntője is tanuskodott róla, mily nagy fontosságot tulajdonít azon tudománynak, melynek munkásai székvárosába gyűltek. A M. Tud. Akadémia képviselőjének is volt szerencséje a meghívással megtisztelt tagok sorába tartozni.

III.

A külső körülményekről már most legyen szabad áttérnem a congressus szervezetére és munkálataira.

Ez utóbbiakat tekintve, congressusunk tárgyalási anyaga önkéntelenül lényeges csorbulást szenvedett a mienket Berlinben közvetlenül megelőző Nemzetközi historiai congressus által.

Ennek első sectiója a *Kelet történetére* vonatkozó tanulmányokat egyesítette. Itt több oly fontos értekezés került előadásra, melyeket szerzőik különben az orientalisták gyűlékezete elé terjesztenek. Ilyen pl., hogy csak azokból említsek néhányat, melyekről legtöbbet szóltak, Gunkel előadása a biblia viszonyáról az egyiptomi régiséghez, vagy az olasz tudós Leone Caetani Principe di Teano beszámolója azon módszerről, melyet az iszlám történetét új alapokra fektető óriási munkájában *Annali dell' Islam*

érvényesít. De azért mi sem szűkölködtünk teljesen. Összesen 110 előadás fordult meg a congressus előadótermeiben. Minden napra átlag 20 előadás jutott. Ezeket majd csaknem egyidejűleg 6 sectióban tartották, melyek némelyike a tárgyak sokoldalúságának mértéke szerint alosztályokra is oszlott.

Volt 1. általános indogermán (nyelvészeti); 2. indoiráni (két alosztályal: ind; iráni); 3. középpázsiai; kínai-japáni; 4. sémi (alosztályok: általános sémi; muzlim); 5. egyiptomi és afrikai nyelvek; 6. hellenizmus kapcsolata a Kelettel; 7. keleti ethnographia és folklóre-sectió.

A sectiók elnökségeiben a magyar tagok közül magam és Kúnos foglaltunk helyet.

Mondottam már, hogy a sectiók legnagyobbbrészt egyidejűleg tartják üléseiket, úgy hogy a ki a saját sectiójában le van kötve, bajosan vehet közvetlen tudomást a társsectiók munkálatairól. S még egy különös körülmény miatt is felmentést kell kérnem a t. Akadémiától, hogy Jelentésem ez alkalommal a tölem megszokottnál is kisebb mértékben terjedhet csak a különféle sectiókban előfordult előadások és eszmecserék *részletes* jellemzésére és méltatására. A congressus idején a kopenhágai nyomdák a szedők s munkások strike-ja miatt kénytelen szünetet tartottak. Nem volt naponkint *bulletin*-ünk — hacsak a kopogtatott írással előállított repülő lapokat nem vesszük annak — melyből a társsectiók munkáiról tudomást szerezhettünk volna; meg a napilapok sem jelentek meg, hogy belőlük a fontosabb előadások tartalmáról értesülhettünk volna. Ezek miatt csak fogyatékos ismeretem van az enyémmel egyidejűleg dolgozó szakosztályok eseményeiről; a kimagaslóbb mozzanatokról azonban hiányos forrásaim és élőszóval nyert közlések alapján mégis módomban van egyetmást jelenteni.

1. Az *általános nyelvészet* terén legfontosabb volt Hüsing boroszlói tanár előadása az *'Élám* nyelvéről, melynek emlékei azokon az ékiratos táblákon kerültek elő, melyeket legnagyobbbrészt de Morgan expedícióinak köszönünk. Hüsing a kaukázusi nyelvek sorába helyezi ezen nyelvet, melyről a Kr. e. III. évezredből bírnunk emlékekkel, melyek most lehetővé teszik a kaukázusi nyelvek történeti szemléletét. E nyelvcsoporthal foglalkozott Baudouin de Courtenoi (Sz.-Pétervár) értekezése is, melylyel kollegája Marr tanár hypothesisét c'áfalta a *kaukázusi nyelveknek a sémi nyelvcsaládhoz való viszonyáról*. Bezzenberger, Fokker, Hoogvliet az ind és maláj philologia részletes kérdéseiről értekeztek; Papageorges a *Kutsovlachok* nyelvjárásáról.

2. Az *indologia* köréből kiemelést érdemel Winternitz prágai tanár előadása az *ó-ind asketa-költészetéről* és az ind epikus költészet kapcsolatáról a buddhista és dsaina irodalommal. Az

asketikus irodalom régiségét mutatta ki, mely a brahmán irodalommal párhuzamosan fejlődött.

A Mahabbhárata filozophiai részleteivel foglalkozott Strauss Otto (Berlin) előadása, különös tekintettel e részek formai mozanataira. Lüders (Göttingen) abban a helyzetben volt, hogy jelentést tegyen az előmunkálatokról, melyeket az Akadémiák Szövetsége körében megpendített *Mahabbharáta*-kiadás érdekében végzett, mutatványokkal világítván meg a készülő kiadás módszerét. Oertel (Benares) a Benares mellett eszközölt ásatások fontos eredményeiről értekezett. Pullé gróf, páduai tudós, ki két évtized óta kutatja az ind cartographiát, ez alkalommal az *ind mappák* egy érdekes gyűjeményét mutatta be az ind sectionnak és arról értekezett, hogy mily állást foglalt el India és Indo-China cartographiája a nagy geographiai felfedezések idejében. Egy egész ülést töltöttek ki a *buddhismus* köréből tartott előadások, melyek közül különösen kiemelendő Rhys-Davids urhölgy, a híres manchesteri tanár feleségének, ki már önálló munkákkal gazdagította ez irodalmat, előadása a szankharák-ról. Oldenburg és Deussen az ind philosophia híres kutatóinak volt mit hozzátenniök a tudós hölgy fejtegetéseihez. Speciális helyi érdeket nyújtott Andersen Dines kopenhágai tanár előadása *Fausbøll hátrahagyott kézíratairól* és kivonatairól a páli-irodalom köréből.

3. Nagyon érdekesek voltak az *iranisták* tárgyalásai, melyeken több ízben lehettem jelen. Jackson new-yorki tanár, kinek „*Persia Past and Present*“ czimű munkája a perzsa kulturtörténet újabb termékei közt elsőrendű helyet foglal el, most második perzsa és középázsiai utazásáról és a Zoroaster vallásának alakulására s történetére nézve fontos eredményeiről tett jelentést. Bartholomae és Geiger az iráni philologia egyes részletes pontjait fogták vizsgálat alá, míg Andreas göttingeni tanár, kire bár feltűnő fukarsággal szerepel csak az irodalomban, joggal tekintenek az iranisták mint mesterükre, több ülésben az ó-perzsa philologia egyes alapvető kérdéseiről való nézeteit bocsátotta szaktársainak vitatkozása elé. Fejtegetései különösen az Avestában Airyanem-Vaējo-nak nevezett ország geographiai elhelyezésére vonatkoztak. Az Avesta teremtési legendájában *Airyanem Vaējo* az első ország, melyet Ahura Mazda teremtett; ebben a szent országban született Zarathustra is, itt alapítja vallását. Ez a szent ország volna az *irániak őshazája*. Az iranisták véleménye ez ország azonosítására nézve mód nélkül szerteágazik. Többen Médiában, mások a mai Karabagh környékén keresik. Most Andreas bőven fejtegeti e fontos kérdést, melynek megoldásától függ az iráni faj őstörténetének constructiója. Andreas nyomós okok alapján *Khvárezm*-mel azonosítja az országot és e nézet alapján ad feleletet az iráni kultura és vallás ős fészkeinek és terjedésének kérdésére. Innen

áttért az iráni philologia határkérdéseire, nevezetesen az *alán* nyelv viszonyát fejtegette a kelet-iráni nyelvhez.

4. Elénk mozgalmasság színhelye volt az *általános sémi* sectió. Az előbbi congressusokhoz képest feltűnően kevés volt az *assyriologia* körébe tartozó tanulmány. Az elaggott Halévy távolléte által mintegy kirekesztve volt az orientalista-congressusok tengeri kigyója: a sumir kérdés. Ellenben Haupt, a baltimore-i Johns Hopkins-egyetem tudós tanára ez alkalommal is több előadásban felforgató hypothesisekkel állt elő. Ezek közt egy se keltett nagyobb feltűnést, mint a bibliai *Hamáth város* geographiai elhelyezéséhez kapcsolt fejtegetése Jézus faji hovátartozásáról. Haupt a Hamáth városát, melyet rendesen (és úgy hiszem ezentúl is) Syriában keresünk, az ékiratok segítségével Galileába helyezte át. Innen aztán e tartomány vegyes lakosságának faji jellemzésére tért át, hogy végre kihozza, hogy a keresztyénség alapítója az árja fajból származott. Ezen tételével, melyet megelőzőleg már a berlini historiai congressuson, később meg Oxfordban a valláshistoriai in előadott, a közönségben nem talált sok hívőre. Számosan szólaltak fel ellene és reámutattak Haupt bizonyítási módszerének nem csak ethnologiai hanem logikai hibáira is.

Positívebb alappal bírt Jastrow ugyancsak amerikai assyriolog, a philadelphiai University of Pennsylvania tanárának, előadása a *babyloniai papok hepatoskopiájáról*. A „Babyloniaiak vallása”-ról című alapvető munka híres szerzője ez előadásában, a tárgyra vonatkozó feliratok és tárgyi emlékek bemutatása mellett, nagyon érdekes adalékot nyújtott a régi babyloniai papok kuruzslási rendszerének ismeretéhez.

Bezold heidelbergi tanár a *kujundsiki ékiratos emlékek koráról* értekezett nyelvtörténeti módszer alapján. Az e feliratok szövegein tapasztalható nyelvtani jelenségeket egybő felirati szövegek nyelvtani jellegével összehasonlítván, arra az eredményre jutott, hogy a kujundsiki emlékek szövegét, legfeljebb a Kr. e. 1400. év körül írhatták.

Az *ótestamentomi tanulmányok* körében most nagyban járja a *metrikus* alakzatok kimutatása a régi héber irodalomban. Ennek is volt nyoma a sémi sectió előadásai közt. Magasabb irodalomtörténeti szempontokat nyitott Gunkel giesseni tanár előadása a *zsoltárvallásról* és a benne nyilvánuló *stílusformákról*. Gunkel eltérően az ótestamentomi tanulmányokban uralkodó *irodalomkritikai* szemlélettől, helyében előnyt ad az *aesthetikai* szempontok alkalmazásának. Ezek az előadás tárgyára nézve arra az eredményre juttatták, hogy a zsoltárvallás nem csak a késői templomi cultus gyakorlatával kialakult és egyes költői egyénektől művelt költészeti formája a régi héberségnek, hanem hogy a héber nép legrégibb, úgyszólván praehistorikus korszakába vissza-

nyúló költői érvényesülést mutat, vallásos *népénekeket*, melyeket később irodalmi magaslatra a próféták emeltek, anélkül azonban, hogy eredeti népies jellegüket teljesen eloszlatták volna.

A bibliai irodalomhoz kapcsolódott a *szamaritánus Józsuá*-könyvről tartott egy előadás is. A tudományos folyóiratokat nem rég egy dr. Gaster londoni tudóstól felfedezett szamaritánus Józsuá-könyv híre járta be; a bibliai kánon e könyvének az az alakja maradt legyen fel a most felfedezett codexben, melyben azt a szamaritánusok gyülekezete hagyományozta, számos eltéréssel a könyv rendes kánonszerű szövegétől. Gaster a könyv teljes szövegét a Zeitschrift d. D. morgenl. Gesellschaft ezidei 2. füzetében közzé is tette egy értekezés kíséretében, melyben a tőle felfedezett kétezeréves szöveg biblia-kritikai fontosságát fejtegeti, a szövegnek a kánonitól való eltéréseit és a benne előforduló toldásokat a kánonon kívüli hagyománynyal helyezi viszonyba. Csakhogy dr. Yahuda, ázsiai honosságú berlini tudós a napnál fényesebb módon kimutatta, hogy az állítólag ókori szöveg semmi esetre sem lehet régebb időből mint a XIV. Kr. u. századból való, hogy a maszoretikus szövegtől eltérő részei egy arab eredetiből vannak fordítva, mely eredetit a berlini könyvtár egy kéziratában kimutatja.¹

Az ember azt várta volna, hogy a sémi philológiát újabb időben leginkább izgató *elephantinei aramaeus papyrus-leletek* bővebben fogják foglalkoztatni a semitisták sectióját. Pedig vajmi kevés szó esett róluk. Belléli úr, egy görögországi tudós, egy előadásban azt a csudabogárnak beillő gondolatot koczkáztatta, hogy e papyrusok nem is valódiak, hanem hamisítványok. Keltetések nem felelnek meg egy chronologiai rendszernek, melyből Belléli kiindul. Az előadó nem talált hívő gyülekezetre e skepsise számára. Stanley A. Cook cambridgei tanár nagy tárgyismerettel értekezett az újabb időben *Palesztinában végzett ásatásokról* és azon eredményekről, melyeket Izrael régi történetének tüzetesebb ismeretére nyújtanak. A VIII. század zsidó irodalmának körében mozgott Kaminka előadása, melylyel a *Se'eltóth de R. Achaï* című munkának tőle tervezett kritikai kiadásáról adott tájékoztatást. Ugyane sectióban adta elő dr. Venetianer tanulmányát „a *prófétai perikopákról*“. A zsinagóga prófétai lectióinak viszonyát az őskeresztység liturgiai intézményeihez tévén kutatása tárgyává fölörte érdekes eredményekre jutott.

5. Egyedül az V. sectióban (*Egyiptom és afrikai nyelvek*) tették valóvá a congressusi előadások ügyében régóta hangoztatott óhajtatást, hogy minden sectióban egy-egy bevezető előadást

¹ Yahuda értekezése a berlini akadémia értekezései során már meg is jelent. (1908. évf. 887—914. l.)

tartsanak az illető tudományszak haladásáról az előző congressus óta lefolyt időközben. Ily munkára, mint a tapasztalat mutatja, nem igen szívesen vállalkoznak. Ily jelentés ugyanis, ha feladatát teljesíti, nem lehet pusztán száraz bibliographiai számadás, hanem kritikái, sok esetben természetesen czáfoló és visszautasító helyzetbe juttatja a feladat színvonalán álló szakembert. Hálátlan, mindenesetre kényelmetlen vállalkozás. Csak az egy René Basset, az algieri főiskola lelkes és szaporatollú igazgatója érez elég kedvet arra, hogy már több congressuson folytatólag teljesítse e tisztelet az észak-afrikai philologia egy részére nézve. Most is előterjesztett egy ily czélú dolgozatot: „*Rapport sur les études berbères et haoussa de 1902 á 1907*“, mely előző rapport-jaihoz kapcsolódik. Némely középafrikai nyelvről (banda, szára, baya) értekezett de Gregorio palermói tudós. Pietschmann göttingeni, Erman és Ranke berlini tanárok speciális aegyptologiai részletkérdésekről adtak elő, Pietschmann az *egyiptomi műtörténetre* terjeszkedett, a mennyiben számos archaikusnak tartott műemléket az egyiptomi művészet későbbi korszakaiba helyezett át.

Egyiptomi kincsekben nagyon gazdag a *Ny Carlsbergi* szobrászati múzeum, mely Jakobsen gazdag kopenhágai sörgyárosnak köszöni alapítását és felszerelését. E mindinkább gazdagodó gyűjtemény a dán főváros legbecsesebb nevezetességei közé tartozik. A párját ritkító magángyűjtemény egyiptomi részéről most egy újabb katalógus jelent meg számos becses adalékkal a régi egyiptomi vallástörténet, művészet stb. köréből. Ezt a katalógust Schmidt Valdemár kopenhágai tanár mutatta be, ki egyúttal Le Page Renouf angol egyptologus életmunkájáról is értekezett. Ugyancsak e sectióban tartotta Mahler Ede előadását e czímen: „*A régi keleti chronologia elveiről*“. A kanopusi decretum alapján Mayer Eduardnak a nem rég Kahunban talált Sothis- és holdadatokból következtetett rendszerét czáfolja és az egyptologusok figyelmét arra az eddig figyelmen kívül maradt tényre irányítja, hogy a legtöbb egyiptomi historiai emlék a IX. évtől van keltezve. Ezt arra érti Mahler, hogy a kilenczes szám épp oly ciklikus jelentőséggel bírt az egyiptomiaknál, mint a milyennel a 40-es szám a bibliai irodalomban.

6. Nagyon szűkes napirendje volt a többi sectiónak: a *khinai* és *japáni*, *byzantinus* és a *folklore*-sectióknak. Kiemelendőnek tartom Hirth kultagunk, most new-yorki tanár előadását a „*Fu-lin talányról*“, azaz: hogy mit jelent a khinai irodalomban előforduló *Fu-lin* geographiai név? Hirth elmésen kizozta, hogy csak Syriát lehet e sokat faggatott néven érteni. Ugyanis az e név kapcsolatában említett termékek (olajfa, füge, mirtus stb.) neveit sikerült neki *aramaeus* eredetűeknek, tehát a Syria nyelvén valóknak felismerni. Ezzel Hirth megdönti Chavannes francia sinolog

nézetét, mely szerint a Fu-lin alatt Konstantinápoly volna értendő. Lloyd Arthur, tokiói tudós, a *japán buddhismus* sajátosságairól új szempontok alatt érkezett. Szerinte a japán buddhismus nyugati, Kis-Ázsiából kiinduló gnostikus hatások mellett fejlődött, melyeket a Kr. u. II. században a Középázsiaiban elterjedt manichaeusok és nestoriánusok közvetítettek. Fischer Adolf, kieli tanár vetített képek kíséretében mutatja be *Khina szobrászati művészetének* példáit a Han dynastia idejéből. Pullé gróf *Piano del Carpine utazását* a tatár khán udvarához érdekesen tárgyalta. Lambros athéni tanár Bajazid szultán tárgyalásait a római pápákkal tette kutatásának tárgyává; dr. Coomaraswamy a görög befolyást a hindu művészetre.

A khina-japáni sectióban ismét megfordult a congressusokat már régóta foglalkoztató egy bonyolódott kérdés: *a khinai szóknak egységes átírása*. Martin-Fortris, a jelentésttevő bizottság titkára azonban oly komplikált, mindenféle diplomatai közbenjárást feltételező módozatot ajánlt a kitűzött cél elérésére, hogy hosszas vitatkozás után szótöbbséggel a következő határozatban egyeztek meg: „La IIIe Section du XVe Congrès des Orientalistes se déclare incompetente à traiter la question de l'unification de la transcription des sons chinois“.

IV.

Természetes, hogy legközvetlenebb módon vagyok tájékozva annak a (IVb) sectionnak a működéséről, melyben magam is dolgoztam. Nagyrészt a kultur-, irodalom- és vallástörténeti tárgyalások adták meg a sectió jellegét; a nyelvészkedést teljesen a IVa-ra bízuk.

Az érdekesebb előadások közül a következőket emelem ki: Max van Berchem genfi arabista, élete munkájául tűzte ki, hogy a még hozzáférhető arab nyelvű történeti inscriptiókat hiteles alakban összegyűjti, megfejti és philologiai s történeti magyarázatokkal kiadja. E munkákból 1903-ban máris megjelent egy részlet *Corpus Inscriptionum Arabicarum* czímen, egy vaskos 908 lapra terjedő quarto-kötetben, 44 táblával, mely kötet csupán csak az Egyiptomban fennmaradt arab feliratok egy részét foglalja magában. A munka folytatására most bővebb keretet tervez Van Berchem, mint a milyenben első kísérlete alkalmával a kivihetőség szempontjából mozgott. Az első kötetet egymaga dolgozta ki, maga járt a vidékeken, a hol a kiadott feliratok találhatók, maga mászkált a sokszor nagyon is hozzáférhetlen zúgokban, a pacsolásokat, fényképezéseket egymaga végezte a benszülöttek segítségével. A sok kötetre szánt folytatásokra most fiatal vállalkozó szaktársakkal állt össze, kik az arabnyelvű világot egymás közt

felosztva, egyenkint egy-egy kerület feliratos anyagát fogják felkutatni és hű kiadással és feldolgozással a történelmi tudomány számára megmenteni; úgy hogy a *Corpus Inscriptionum Arabicarum*, melyet a francia közoktatási ministerium a kairói francia archaeologiai intézet kiadványai során bocsátat közre, folytatásainak újabban tervezett terjedelmével, az anyag teljességével és feldolgozásának methodusával méltán fog sorakozni a német és francia akadémiáktól kiadott görög, latin és sémi felirati *Corpusok* mellé.

Időközben Van Berchem, ki számos munkáival az arab epigraphisták legelső sorába emelkedett, több rendbeli utazási munkákban monographikus alakban dolgozta fel azokat az arab feliratokat, melyeket az illető utazók alkalomszerűen magukkal hoztak. Így legutóbb az Oppenheim Miksa báró újabb mezopotámiai és kisázsiai utazása alkalmával megszerzett arabnyelvű feliratok szövegét és azok megfejtését adta ki.

Oppenheim báró német birodalmi követségi tanácsos Kairóban, az orientalista és geographiai irodalomban már régibb kutató utazásáról kiadott munkái után ismeretes. Előbb a Petermann-féle Mittheilungen-ben, majd egy nagy kétkötetes könyvben „*Vom Mittelmeer zum persischen Golf durch den Hauran, die syrische Wüste und Mesopotamien*“ (Berlin, 1899—1900) a tudományos utazási irodalomban előkelően számot tevő módon ismertette utazását és tudományos eredményeit. Azóta is folytonosan járt-kelt az előázsiai iszlám országaiban, felkutatván züllőfélben levő culturtörténeti emlékeiket. Ezeket munkáihoz mellékelte sikerült fényképekben ismerteti és az ázsiai culturtörténet kiegészítésére fordítja. Újabb mezopotámiai és kisázsiai utazását és annak eredményeit ismertette sectionkban tartott érdekesítő előadásában, mely különösen az utazás építéstörténeti és czimertani eredményeire terjedt. Ez utóbbiak meg Karabacek kültagunknak, ki e téren tagadhatatlanul korszakunk legelső tekintélye, vitató megjegyzéseire adtak alkalmat (a középkori európai czimerek kapcsolata a syriai és egyiptomi mamluk-fejedelmek czimereivel).

Az építészet történetének kapcsolatába tartozott Lammens, a beyruti Sz-József-egyetem tanárának értekezése az omajjád khalifák úgynevezett *bádijái*-ról. A bécsi akadémiától kiadott nagy *Kuszejr-Amra* munka kapcsolatába tartozik Lammens nagyfontosságú tanulmánya. Ugyanis azon tény bőséges kimutatásával foglalkozik, hogy a Damaskusban székelő omajjád khalifák a Syriát határoló sivatagban nagy pompával kiállított nyaralókat szoktak alkotni; az ilyen alkotásnak ismerték fel a Musil által felfedezett Kuszejr-Amrát, Kaszr Túbát, Kaszr-al-abjadot stb.; e sorba tartoznak egyéb építkezési romok, melyekkel a hajdani Moábtól Keletre elterülő sivatag vidéken találkoztak. Lammens azzal a

bámulandó olvasottsággal, melylyel a régi arab irodalom terén rendelkezik, e tárgyi adatokat irodalmi adatokkal egészítette ki. Az ismerten kívül még számos bádija-kastélyt mutatott ki az omajjád fejedelmek korszakából. Értekezésének csattanója azonban az volt, hogy ugyanezen osztályba helyezi a híres *Msatta-palotát* is, melyet ugyanezen vidéken találtak és melynek szállítható részei most Berlinben a Kaiser-Friedrich-Museum egyik ékességét teszik. Mióta *Fergusson* 1873-ban a *Msatta-palotát* műtörténeti szempontból tárgyalta, de különösen mióta *Domaszevski* és *Brünnow* a *Provincia Arabia* című nagy munkájukban ismét reá irányították a figyelmet, ez épületet hol a császárság idejéből való római, hol *Justinianus*-korabeli byzantin, hol *ghasszanida* (IV—VI. század Kr. u.) építkezési emlékeknek tartották. A szaktudósok túlnyomó része ez utóbbi nézethez csatlakozott; tehát *Msattát* is abba a *ghasszanida* cultúrkörbe helyezte, melynek építészeti emlékeiről a mi irodalmunkban *Henszlmann Imre* behatóan szólt¹ *Strzygowsky* a Kaiser Friedrichs-Museum megnyitása alkalmával egy külön nagy monographiában vizsgálta a kérdést² és *Msatta* építési stílusát és ornamentális részleteit egyéb műemlékekkel összehasonlítva, saját műtörténeti elméletének kapcsolatába helyezte. Mindnyájan azonban egyetértenek abban, hogy *Msattának* keletkezését, akár római, akár byzáneci, akár *ghasszanida* emlékeknek nézik, mindenesetre iszlám előtti időre vezetik vissza.

Most *Lammens*, ki a tárgyról már régebben arab nyelvű irataiban,³ különösen a *Musil* könyvének bírálata alkalmából nyilatkozott, a *Msatta*-kérdést egészen más irányba tereli. Azt hiszi, hogy ez épület is az omajjád *bádiják* sorába tartozik és hogy semmi ok sincs rá, hogy ebből a kapcsolatból kizavarjuk. E feltevésében nem tántoríthatja meg a *Msatta*-emlék stilitikai mozanatainak szemlélete, mely — úgy hiszi — elődeit az emlék korszaka megalapításában megtévesztették. Teljes joggal abból indul ki, hogy az omajjád építészet nem formált ki egy következetesen alkalmazott újabb stílfajt, hanem — az arab műveltség eklektikus természetének megfelelően — a mesterek egykönnyen régebbi mintákat használtak fel díszes alkotásaikra, *Lammens* fejtegetései nagyon élénk eszmecserére adtak alkalmat.

Míg az idáig jellemzett előadások a culturtörténet terén mozogtak, volt egy csoport irodalomtörténeti értekezésünk is. Engem

¹ *Archaeologiai Értesítő*. Új folyam. I. köt. (1881—1882) 187—192; 286—292. I. V. ö. értekezésemet *Palesztinai ismereteink haladása az utolsó három évtizedben* (Akad. Ért. 1886) 15. l.

² *Mschatta. Jahrbuch der königl. preussischen Kunstsammlungen* 1904. évf. 225—373. l.

³ A Beirutban megjelenő *Al-Masrik* cz. szemlében IX. köt. (1906) 229. l.; X. köt. (1907) 579. l.

személyesen is érdekelt Mittwoch Eugen, a berlini keleti seminárium tanárának előadása. *Hamza al-Iszfaháni* X. századbeli perzsa származású arab író eddig ismeretlen munkáját a belőle fenmaradt egyetlen kairói kézirat alapján ismertette, egyúttal vitába bocsátkozván azon jellemzéssel, melylyel (Muhammed. Studien I) magam e nevezetes íróat a su'úbiták, azaz a perzsa nemzetiségi írók közé sorolom. Nem késtem, hogy most is fentartott felfogásom védelmére szolgáló néhány mozzanattal világítsam meg a kérdést.

Volt tanítványom, Kern Frigyes (Berlin) egy alapvető tanulmányt mutatott be *Abú Hanifa* életéről és műveiről. Az iszlám vallástudományának vezető személyiségét — ő utána nevezi magát a négy orthodox irány egyike *hanafitának* — irodalomtörténeti szempontból vajmi hézagosan ismerjük. A hagyomány élesebb bírálata mellett Abú Hanifa irodalmi alakja körül számos, eddig figyelmen kívül maradt kérdés merül fel. Ez irodalomtörténeti bonyodalmakat bogozta ki most Kern. Legelőször hozott rendet az Abu Hanifa névével kapcsolatos dogmatikai munkák zürzavarába, alapos módszerrel kiselejteztvén a sok apokryph munkát, melyet az iskola nagy imámja nevéhez fűzött.

Abdalwahháb tuniszi tanár igen érdekes dolgokat beszélt *Tunisz irodalmáról s művelődési állapotairól* és arról a mozgalomról, melyben néhány év óta a tuniszi arabok művelődési törekvései kifejezésre jutnak. E mozgalom központja a *Khaldúnijja*-egyesület, mely a mélylátású arab történetíró *Ibn Khaldún* nevét viseli, kit némelyek arab Buckle-nek, mások arab Montesquieu-nek szeretnek elnevezni.

E társulat az arab műveltség megújódását czélozza Tuniszban és a szabad eszmék, exakt tudományos ismeretek s gyakorlati ügyességek terjesztésével, melyet iskolák, olvasóintézetek és műhelyek felállításával mozdít elő, idővel a társadalmi élet átalakulására nagy hatást fog gyakorolni a népesség különféle rétegei közt. Ezen társulat szervezetéről, alkotásairól és eddigi hatásáról sok érdekeset tudott közölni e művelődési vállalat lelkes tényezője és munkatársa, mint az egyik Khaldúnijja-iskola tanára,

Az értékesebb előadások közt felemlíthető még *Friedländer* new-yorki tudós tanulmánya *a keleti Khidr-mondákról*, melyeknek sokfelé elágazó eredetét mutatta ki. A Khidr-mondakörben oly elemeket is talál, melyek a görög Glaukos-mondára mutatnak.

A cultur- és irodalomtörténetből a nyelvészeti érdekkörbe vezetett *Fischer Ágost*, lipcsei egyetemi tanár, a *Zeitschrift der deutschen morgen-ändischen Gesellschaft* jelen szerkesztőjének előadása. Nevezetes tény, hogy az emberiség leggazdagabb nyelveinek egyikéről, az arab nyelvet értem, melynek dús irodalmát itt Európában már három évszázadon túl tanulmányozzuk, nem

bírnunk még a tudomány igényeinek megfelelő *szótárral*, olyannal pl. mely a szanszkrit nyelv pétérvári szótárának színvonalát ütné meg. Maguknak az arab nemzeti nyelvtudósoknak szótári munkáira és azoknak sokszor teljesen kritika nélküli európai feldolgozásaira vagyunk utalva. Ezek között nincsen egy sem, mely pl. a szóknak jelentéseit és használatát az irodalomból kölcsönözött példákkal világítaná meg, vagy a mi ezzel együtt jár, a szók jelentéseinek történeti fejlődésére vetne ügyet. E hiányon minden valamire való arabista saját magánhasználatára készült gyűjtéseivel szokott lendíteni, némelyek, mint pl. Fleischer és Thorbecke, kiknek gyűjtései haláluk után nyilvános könyvtárakba kerültek, terjedelmes alapon. Másrészt egyes irodalmi csoportokról vagy egyes munkák mellé készült speciális glossariumok, mint pl. a de Goejének szövegkiadványaihoz kapcsolt szótári függelékek, csak még inkább érezhetőnek tüntetik fel az általános szótár hiányát. Már most Fischer egy ily arab szótárnak társas munkával és az egyéni előmunkálatok felhasználásával czélba veendő szerkesztéséről értekezett. Még a congressus tartama alatt egy Sir Charles Lyall elnöklése mellett kiküldött bizottság helyeslő jelentést tett Fischer indítványáról.

Javaslatát azonban azon helyes gondolattal toldotta meg, hogy a Thesaurus Linguae Latinae előkészítésének módjára a szerkesztendő Thesaurus Arabicust is egy szótári szakfolyóirat előzze meg, mely a nagy munkát teljes megérésre előkészítse. A congressusnak, szervezeténél fogva, nincsen módjában az ott megpendített eszmék végrehajtását előmozdítani. Az ez alkalommal alaposan megvitatott arab szótári terv, úgymint annak előkészítési módja már most gyakorlati emberekre vár, kik a hangoztatott eszméket és kívánságokat valóvá teszik.

A sectio a „*muhammedán nyelvek és régiségek*“ nevét viseli; az arabon kívül még egy jó csomó nyelv és irodalom tartoznék körébe, kiváltképen a *perzsa* és *török*. Ez irodalmi területeken nem igen bőven mozgott az iszlám sectiója. A perzsa irodalom köréből egy szellemes előadást hallottunk Rosen német birodalmi követtől, kinek nevével az utóbbi idők politikai mozgalmai során is sűrűen találkozhattunk. Ő a német birodalom képviselője a marokkói államnál. Mint a keleti tudományban jó hírű név örököse, diplomata tevékenységét tudományos érvesülésel kapcsolja össze. Legutóbb *Omar Khajjám*, a matematikus és híres skeptikus perzsa költő tanulmányozásával foglalkozott, kinek versei Erődi Béla magyar fordításában irodalmunkba is át vannak ültetve. Rosen, Bodenstedt és Schack után Omar Khajjám híres négyes-verseinek újabb német áttételével próbálkozik meg, melyet egy beható tanulmány nyúl vezet be a költőről és helyéről a perzsa irodalomban és a perzsa iszlám

kulturájában. E tanulmányt, mely a fordítás mutatóványaival van átszőve, becsátotta ez alkalommal szaktársainak bírálata elé, kik a sikerült kísérletet osztatlan tetszéssel fogadták. Az előadásnak jelentőségét gyarapították Edward G. Browne, cambridgei tanár, korunk legkiválóbb perzsisztái egyikének irodalomtörténeti megjegyzései Rosen tanulmányához.

A *török irodalom* idetartozását jelezte Dvořák Rudolf, a prágai cseh egyetem tanára, ki néhány magyarázó szóval mutatta be *Báki* török lyrai költőnek sajtó alól kikerült divánját és jellemezte a kézirati apparatust, mely e kiadás alapjául szolgált.

Magam is e sectióban adtam elő egy tanulmányomat e czímen: „*Újplatonikus és gnostikus nyomok az iszlám régi tradícióiban*“. Mióta csak az iszlám tanulmányozásával foglalkozom, legelőnkebb módon azon idegen tényezők hatásának kimutatása kötötte le érdeklődésemet, melyek a történeti iszlám kialakulására befolytak. E hatások nyomait az iszlám legrégibb okirataiból kihámozni és ezáltal magukat ez okirátokat is érthetőbbé tenni: e történet-kritikai feladat megoldásának előmozdítása leginkább ingerelt e bonyolódott irodalomba való elmélyedésre. E congressusi előadásom keretében annak kimutatására vállalkoztam, hogy azon nagy vallásirodalmi tömegben, melyet *Hadith*-nak neveznek, nyomaival találkozunk Plotinus emanatio-rendszere hatásának, úgymint azon gnostikus nézetek befolyásának, melyek leginkább a Clemens Romanus neve alatt járó homiliákban nyilvánulnak.

V.

A sectiók ülésein kívül az általános ülések egyikének is voltak tudományos tárgyai. Nevezetesen a másodiknak, augusztus 17-én, melynek a dán király és a királyi hercegek jelenlete is ünnepélyes jelleget adott.

Ez ülésen Guimet bemutatta a tőle alapított *Musée Guimet* mellett megjelenő kiadványok három sorozatát: az *Annales du M. G.*-t, a *Bibliothèque d'Études*-öt és a *Bibliothèque de vulgarisation*-t, úgymint a velük kapcsolatos *Revue de l'Histoire des Religions* 57 kötetét; együttvéve egy tekintélyes könyvtár számba menő gyűjteményt, mely úgymint maga a nevét viselő múzeum a szónok áldozatkész kezdeményezésének köszönhető.

Ez érdekes bemutatás után ugyanazon ülésen Pischel berlini tanár és akadémiкус, úgymint Le Coq számot adtak korszakunk legnevezetesebb keleti tudományos expedíciójáról, értem azon kutatások eredményeiről, melyeket *Le Coq* és *Grünwedel* Khinai-Turkesztánban, nevezetesen Turfán környékén végeztek. E német expeditio párhuzamosan járt azon korszakos kutatásokkal, melyekkel híres hazánkfia Stein Aurél a keleti tudomány

számára új ösvényeket nyitott meg. Legújabban a francziák is résztvesznek a középázsiai kutatásokban. A *Mission Pelliot* részéről már eddig is jelentékeny eredményeket jelentettek be az Académie des Inscriptions ülésein. Le Coq és Grünwedel vagy tíz különböző nyelvű kéziratokat hoztak magukkal, az ismert nyelveken kívül olyanokat is, melyek a nyelvészetnek új problémákat tűznek ki, pl. a középperzsa nyelv egy dialektusán írott szövegeket, melyet most *szoghdi*-nak neveztek el; aztán több szöveget az indoskythák nyelvén, melyet *tokhári*-nak neveznek és melyet a német nyelvtudósok az indogermán nyelvcsaládhoz tartozónak ismertek fel. Ez iratok főérdeke és tudományos fontossága abban áll, hogy a *manichaeus* felekezetnek Középázsiaiában való elterjedéséről adnak hírt és azt oly középázsiai nyelveken — többek közt újjúr nyelven — szövegeztetik meg, melyeken hogy valaha kifejezésre jutott, eddig sejtelmünk sem volt. E százszámra Európába került okmányok nyelvtudományi és vallástörténeti fontosságát bajosan lehetne túlbecsülni; pontos megfigyeltetésük most a szaktudósok legkitünőbbjeit, Radloff-ot, Salemant, (Szt.-Pétervár), Leumann-t (Strassburg), F. W. K. Müllert, Sieg-et és Siegling-et (Berlin) foglalkoztatja. Pischel, ki a berlini akadémia azon bizottságának áll élén, mely e kutatásokat és az okmányok feldolgozását irányítja, általános átnézetét nyújtotta a Le Coq-Grünwedel expedíciója eredményeinek, mire maga Le Coq vetített fényképek segítségével magyarázta az expedíció topographiai körülményeit, úgymint az Európába hozott philologiai és tárgyi nevezetességeket és jelentőségüket.

VI.

A többi általános ülések napirendjét a congressus ünnepélyes megnyitása és berekesztésén kívül a sectiókból és bizottságokból eredő általános érdekű indítványok és resolútiók elfogadása szokta elfoglalni.

A záró ülésen határozatba ment egy e kérdés tanulmányozására kiküldött bizottság indítványa, melyet velem együtt sokan nem tekintenek a kopenhágai congressus örvendetes elhatározásának. Azt határozták ugyanis, hogy ezentúl nem adják ki a congressus tárgyalásainak *aktáit*, hanem megelégszenek az ülésekről szóló rövid tudósítások összefoglaló kiadásával. Eddigelő minden congressusról — egynek kivételével — több kötet „*Actes*“ jelent meg, melyek a jövő számára e tudományos gyűlekezések látható emlékét őrizték meg. Igaz, hogy csak egy részét foglalják magukban a congressusok tudományos munkájának, minthogy a dolgozatok tekintélyes részét a szerzők nem e gyűjteményeknek adták át, hanem tudományos folyóiratokban vagy önálló munkák

alakjában tették közzé. Az is igaz, hogy tapasztalat szerint, a congressusi Aktákban megjelent dolgozatok, azok számára, kik az illető congressusnak nem voltak tagjai, bajosan hozzáférhetőnek mutatkoztak, úgy hogy sok jeles dolgozat az Aktákban ugyan meg van őrizve, de inkább eltemetve és elrejtve, semmint a tudományos nyilvánosságnak átadva.

Ép e körülmény indította az előadók nagy részét, hogy dolgozataikat nem e vegyes tartalmú gyűjteményekben, hanem tudományos szakfolyóiratokban tegyék közzé. Ily megfontolások arra indították már a XIII. congressus (Hamburg) intéző bizottságát, hogy az Akták kiadását elhagyja és csakis egy kötet „*Verhandlungen*“ alakjában adjon rövid értesítést az előadásokról és a hozzájuk fűződő eszmecseréről, egész terjedelmükben közölve azonban az ünnepi beszédeket meg asztali felkészöntéseket. De a XIV. (algieri) ismét visszatért a régi több mint három évtizedes tradícióhoz, a mennyiben négy vastag kötet Aktát adott ki, a mely a congressus legjelentősebb előadásait szakok szerint felosztott külön kötetekben egyesíti. Már most a kopenhágaiak némi alakíthatósággal a hamburgi eljárás követését fogadtatták el velünk. Nem kapunk tehát a congressusról terjedelmes Aktákat, hanem csakis egy kötet rövid jegyzőkönyvszerű értesítést a sectiók tárgyalásairól és az általános ülésekről.

Félő, hogy különféle szempontok, melyek közt a költségkímélés is szerepel, ez ismételt eljárást állandóvá fogják tenni a következő congressusokon és hogy ezentúl a keleti tudományok bibliographiájából örökre eltűnik e cím: „*Actes du ... ème Congrès international des Orientalistes*“, mely eddigelé vagy negyven értékes kötettel gazdagította a tudományos irodalmat.

VII.

A záró ülést a delegátusok tanácskozása előzi meg a következő congressus székhelyéről. Természetes, hogy erre nézve a határozás csakis a folyó congressushoz érkező meghívók alapján történhetik. Kopenhágába két rendbeli meghívót intéztek: az egyik a bengáli kormánytól érkezett, mely 1911-re Kalkuttába hívta meg a XVI. congressust azzal, hogy módjában lesz az utazás tetemes költségein némely külön e célra meghívottak számára könnyítést nyújtani. Már e körülmény is sokan olyannak találták, mely a congressusok hagyományos demokratikus jellegébe ütközik. A bengáli terv ellen felhozható volt továbbá az a körülmény, hogy maga az utazás oly sok időt venne igénybe, hogy a congressusban alig vehetnének részt oly tudósok, kiknek hivatalos kötelességük működésük helyéről ily hosszú távollemarást nem enged meg. Végül a Kalkuttában tartandó congressus

terve olyképpen bontakozott ki, hogy — a helyi körülményeknél fogva — az orientaliák egyéb szakaszainak háttérbe szorításával, kiválóképpen az ind tanulmányoknak szolgálna. Mindezen megfontolások a túlnyomó többséget az *athéni* kormánytól táviró útján érkezett meghívás elfogadására indították. A XVI. internationalis congressust ezek szerint Athénben fogják megtartani 1911 tavaszán.

*

Ezzel végére értem volna jelentésemnek, ha nem kellene még egy minket illető megjegyzéssel megtoldanom.

Nem először ez alkalommal hangzott fel az egybegyűlt nagyteknéltü tudósok részéről az a kérdés: miért nem vesznek észre bennünket Budapesten? Már Európa majd csaknem minden művelt országa részéről intéztek hozzánk meghívót, némely országból ismételtlen is; Magyarország és szép fővárosa még nem jelentkezett. Sőt volt rá eset, hogy a jelenlevő magyarok egynémelyikétől elvárták, hogy az utolsó perczben, a mint a jelen alkalommal a görögök részéről történt, sürgöny útján eszközöljön ki meghívást a magyar kormánytól vagy a magyar fővárostól. Már e jelentésem bevezetésében említett szempontból tudományos állásunk érdekében sem fogjuk legközelebb elkerülhetni, hogy az athéni congressus záró ülésén hivatalos formában az orientalistákat XVII. congressusukra (1914) körünkbe szólítsuk.

Kazinczy Ferencz levelezése XVIII.

Kazinczy Ferencz Levelezésének XVIII. kötete* az 1822. és 1823-dik években írott 245 darab levelet tartalmaz, a melyek közül 30-at maga Kazinczy intézett író barátaihoz és rokonaihoz.

E kötetnek első sorban kortörténeti adatai kötik le figyelmünket s ezekkel együtt Kazinczy anyagi romlásának egyre szembetűnőbb folyamata s családi pörösködése, a mely anyagi erejét s írói kedvét napról-napra fogyasztja; e miatt kevesebbet is dolgozik, még leveleket is ritkábban vált barátaival; de az *Erdélyi Levelek* és Sallustius-fordítása kiadásán annál inkább iparkodik, minél jobban érzi, hogy pályája immár a végéhez közeleg; egyszersmind történelmi dolgozataival és verses műveivel segíti a *Hebét* és *Aurorát*. Fűrésző tekintettel keresi működésének hatásait a nyomán fejlődő irodalomban s mindig újabb-

* A M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásából közzéteszi Váczy János. N. 8r. XLVIII, 568. l.